

Козаченко Ірина Сергіївна

студентка групи ПОБ–2–16–2.0д, III курс, напрям підготовки «Початкова освіта»
irren009@gmail.com

Шевцова Олена Михайлівна

кандидат психологічних наук, доцент кафедри загальної, вікової та педагогічної психології
Інституту людини Київського університету імені Бориса Грінченка
o.shevtsova@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛІЗАЦІЇ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ТА СЕРЕДНЬОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ З РОЗЛУЧЕНИХ СІМЕЙ

Анотація. У статті окреслено особливості батьківсько-дитячих стосунків дітей молодшого та середнього шкільного віку, ускладнених внаслідок розлучення батьків, проблеми та особливості їх соціалізації у суспільстві. Визначено, що, коли б не відбулось розлучення батьків, діти однаково важко його переживають, часто впадаючи в депресії, створюючи та беручи участь у різноманітних конфліктах та мають психологічні проблеми, що заважають їхньому гармонійному становленню у соціумі. Зроблено аналіз соціальної сфери життя дорослих людей, що пережили розлучення батьків у молодшому та середньому шкільному віці. Зазначено важливість безпосереднього позитивного впливу соціуму на дітей із розлучених сімей та їх прагнення до активної участі у житті соціуму.

Ключові слова: розлучення; розлучені сім'ї; соціалізація; діти молодшого шкільного віку; діти середнього шкільного віку; підлітки; дезадаптація; батьківсько-дитячі стосунки.

Актуальність та доцільність дослідження. Сім'я – основний рушій, фактор психологічного розвитку та набуття людиною досвіду. Модель поведінки, отримана в процесі виховання в сім'ї, набуває виняткового значення у майбутньому житті людини, створює передумови для сприймання реальності та діяльності у ній. Сім'я є тією ланкою, що пов'язує дитину та соціум, виконуючи функцію первинної соціалізації дитини. Проте багато сучасних сімей не витримують кризових явищ сучасності, що здебільшого призводить до сімейних конфліктів та розлучень. Розлучення батьків призводить до психологічних проблем та відсутності необхідних моделей соціальної поведінки у дітей. На сьогодні частими є розлучення між подружжями, що мають дітей молодшого шкільного та підліткового віку, для яких соціалізація є одним із найважливіших факторів гармонійного розвитку. Проблема розлучень, а, тим паче, виховання дітей у розлучених сім'ях залишається актуальною і сьогодні. І, не зважаючи на, здавалося б, позитивну тенденцію в Україні, – спад

кількості розлучень до кількості одружень. З 1994 по 2014 роки кількість розірваних шлюбів зменшилась більше, ніж у 1,5 рази: від 207 577 у 1994 до 130 673 у 2014. За даними статистики, 1,55 млн. дітей до 18 років (13,5%) виховуються в умовах неповної сім'ї і здебільшого матір'ю [8].

Аналіз останніх публікацій. У своїх працях сучасні психологи та педагоги (Т.Алексеенко, Г.Фігдор, З.Зайцева, З.Марова) розглядають розлучення як позитивне (нарешті досягнуто право на розлучення, жінку визнано рівноправною), так і як негативне (негативний досвід, отриманий дитиною та одним із батьків, що лишився єдиним опікуном, впливає на подальше життя всієї родини). Проте науковці, переважно, одностайні в одному: період розлучення батьків – надзвичайно складний для дитини і подолати труднощі, пов'язані з ним, повинні допомогти батьки. Американські вчені П.Амато та Т.Афіфі у своїх працях стверджують, що розлучення впливає не лише на батьків, а й на дітей, переважно на якість батьківсько-дитячих стосунків, які після розлучення батьків погіршуються. Дж.Міллер, Д. Девіс, Б. Пітерс та М.Еренберг розглядають у своїх працях поширені варіанти батьківсько-дитячих стосунків після розлучення у випадках, коли діти лишаються з матір'ю та їх вплив на соціалізацію підростаючого покоління розлученої сім'ї.

Мета статті: аналіз впливу розлучення батьків на процес соціалізації дітей молодшого та середнього шкільного віку.

Виклад основного матеріалу. Психологи впевнені, що діти, які пережили розлучення батьків у дошкільному та молодшому шкільному віці, стають залежними, мають низький рівень самоповаги, нав'язливі стани, постійні страхи; їх поведінка значно відрізняється від поведінки однолітків, що виростили в повних сім'ях: вони рано дорослішають, часто впадають в депресію, набувають шкідливих звичок, прагнуть швидше покинути батьківський дім [7].

Учені умовно розрізняють дітей за реакціями на розлучення батьків на:

1. «Переможців» — діти, що отримали від розлучення певний зиск. Часто такі діти маніпулюють батьками, погрожують переїхати до тата/мами, розвиваються негативні риси характеру;

2. «Тих, що вціліли» — діти, що впорались зі своїми переживаннями, виявляють позитивне ставлення до інших людей, наділені високими моральними якостями;

3. «Тих, що програли» — діти, чия сімейна ситуація значно погіршилась: постійні сварки з батьками, пригнічений стан дитини та опікуна, втрата власної особистості, депресивний стан, занижена самооцінка тощо.

Г. Фігдор у своєму творі «Діти розлучених батьків» аналізує реакції, що проявляються у дітей під час розлучення батьків. Так, дитина може відчувати лють до обох батьків, якщо їй здається, що її власні інтереси для них не є важливими, або ж, якщо дитина вважає одного з батьків (чи обох) безпосередньо винним у ситуації. Також вчений наводить дані, які доводять, що дитина часто відчуває себе винною, в неї розвивається почуття провини, сприймає себе як невдачу, яка «щось зробила не так». Почуття вини супроводжується почуттям покинутості, непотрібності, що посилюються спогадами про сварки батьків [9]. Г. Фігдор наголошує на тому, що ті діти, які не вважають себе винними у розлученні батьків також відчувають тривогу через невизначеність власного майбутнього, незрозумілість ситуації, переживання за обох батьків, боязнь втратити і маму (батька), оскільки хтось один покинув сім'ю, а також впливом середовища друзів та родичів, яким, у більшості випадків, відома ситуація в сім'ї. Також відзначається, що дитина може зовні виявляти емоції, реагувати на події, а може і приховувати їх. Причиною є розчарування, переживання, бажання підтримати одну зі сторін, пощадити батьків, щоб не додавати їм хвилювань [10].

Діти, чий батьки розлучились, коли перші були у молодшому шкільному віці, швидше за все не будуть звинувачувати себе у цьому, однак почуватимуть себе покинутими і самотніми. Вони краще за дошкільників виражають свої

почуття, однак їм важче боротись із суперечливими почуттями по відношенню до батьків, з якими вони лишились, на кшталт злості чи суму, розчарування. Вони часто бояться, що, якщо хтось з батьків розсердиться, то вони, він чи вона, теж їх покинуть. Помічено, що процес пристосування до розлучення батьків у молодших школярів протікає важче, аніж у молодших чи старших за віком дітей. Діти шкільного віку достатньо дорослі, щоб зрозуміти, що батькам боляче через їхнє розлучення, але, водночас, вони занадто малі, щоб зрозуміти і контролювати свої реакції на цей біль. Вони можуть відчувати печаль, збентеження, образу, розділену вірність і сильний гнів. Нерідко в них виникає почуття покинутості тим з батьків, хто залишив сім'ю. Часто впоратись з цим почуттям їм допомагає активна участь у дитячих іграх, спілкування з однолітками. Молодші школярі можуть досить довго сподіватись на те, що батьки знову будуть разом.

У підлітків же спостерігаються часті почуття гніву, печалі, сорому, безпорадності, почуття зради з боку батьків. Вони, як правило, можуть впоратись із цим, віддалившись від батьків, відмежувавшись від них, залишаючись в стороні навіть через рік після розлучення. Часті в них також злість, страх, депресії та почуття провини. Деякі підлітки гадають, що їх насильно викинули в доросле життя, особливо якщо їм доводиться брати на себе відповідальність за нові клопоти чи турбуватись за братів та сестер [15].

У результаті розлучення процес адаптації дітей у соціумі та повсякденному житті порушується. Дослідники пов'язують цю дезадаптацію з соціальними сферами, що стосуються дорослого життя: сфери кохання, інтимних стосунків та професійної діяльності. Відзначається, що у них виникають труднощі при зближенні з протилежною статтю, формуванням сім'ї та проблемою пошуку стабільної роботи, що задовільняла б їхні потреби. Як наслідки це може проявлятися порушеннями у цілісній Я-концепції професійної діяльності особистості у юнацькому і дорослому віці, або в окремих її складових

(когнітивній, емоційно-оцінковій, поведінково-регулятивній тощо), розглянутих О. Шевцовою [11].

Учені стверджують, що діти з розлучених сімей виявляють більше занепокоєння, схильні до депресивних станів та антисоціальної поведінки, ніж діти з повних сімей [2; 3; 5], вони відзначаються збільшенням поведінкових проблем, сімейних конфліктів, які негативно впливають на соціальну компетентність перших [13;17]. Ф. Джонсон та його співавтори стверджують, що розлучення батьків може бути також причиною ранніх статевих контактів їхніх дітей, що починають вести статеве життя ще в підлітковому віці, до вступу в шлюб [14]. Як наслідок цього, Р. Куінлан зазначає, що саме серед дівчат з розлучених сімей найчастіше відмічаються випадки позашлюбної підліткової вагітності [19].

Висновки та перспективи подальших наукових досліджень. У неповних сім'ях після розлучення спостерігається атмосфера тривожності, нестабільності, репресивності, між дорослими часто виникають конфлікти, що негативно позначається на психологічному, а часто і фізичному стані нащадків. Особливо складні наслідки можливі у підлітковому віці: і без того нестійка нервова система не витримує психологічного перевантаження, в результаті підвищується ймовірність асоціальної протизаконної поведінки, аморального способу життя. Вчені доводять, що, хоча молодші школярі та підлітки краще розуміють ситуацію розлучення, однак, спектр почуттів, які переживають діти цього віку відрізняються мало: печаль, страх, боязнь втратити і того з батьків, хто лишився, депресії, а також асоціальна поведінка, що є головним чинником проблем у соціалізації.

На сьогодні вченими активно досліджуються наслідки впливу розлучення на майбутнє життя дітей, на основі яких визначаються особливості соціалізації. Проте визначення особливостей соціалізації дітей з розлучених сімей потребує більш конкретного вивчення, зосередженого на кожній з вікових категорій окремо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Алексеенко Т.Ф. Формирование педагогической культуры современной молодой семьи: дис. ...канд. пед. наук. – К.: АПН Украины, 1994. – 151с.
2. Булгаков А. Проблема разрешима: О воспитании детей в «неполных семьях»/А.Булгаков // Семья и школа. – 1987. -№4. – С. 34-37.
3. Головка М. Соціально-педагогічні умови виховання дитини у неповній сім'ї [Електронний ресурс] / М. Головка. - Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/Soc_Gum/Vird/2010_9/.pdf.
4. Загальна психологія: Хрестоматія: навч. посіб. / О.В.Скрипченко, Л.В.Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. – 2014. – С. 348.
5. Зайцева З.Г. Неблагополучна сім'я та її вплив на формування особистості дитини/ З.Г.Зайцева // Соціальна підтримка молоді сім'. Збірник інформаційних, теоретичних та методичних матеріалів для працівників соціальних служб для молоді. – Вип. 1. – К.: Український державний центр соціальних служб для молоді, 1994. – 77с.
6. Марова З. Ребенка воспитывает одна мать/ З.Марова // Воспитание детей в неполной семье. – М.: Прогресс, 1980. – С.5-68.
7. Матейчик З. Некоторые психологические проблемы воспитания детей в неполной семье/ З.Матейчик // Воспитание детей в неполной семье. – М.: Прогресс, 1980. – С.69-98.
8. НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ за 2014 рік // Державна служба статистики України. – 2015. – С. 118.
9. Фигдор Г. Дети разведенных родителей: между травмой и надеждой (психоаналитическое исследование) / Гельмут Фигдор ; перев. Диана Видра. – М. : Наука, 1995. – 376 с.
10. Фигдор Г. Между иллюзией «развода» и ответственностью за вину (психоаналитически педагогическая консультация для родителей) / Г. Фигдор // Психол. журнал. – 1998. – № 5. – С. 91.
11. Шевцова О. М. Психологічна характеристика рівнів розвитку професійної Я концепції фахівця / О. М. Шевцова // Матеріали Міжнародного науково-практичного конгресу педагогів та психологів «Be smart!», [17-18 лютого 2015, м. Женева (Швейцарія)] – Т. 2. – С. 197-202.
12. Brad Peters and Marion F. Ehrenberg, (2003). "The Influence of Parental Separations and Divorce on Father-Child Relationships," *Journal of Divorce and Remarriage*, 49; pp.6-97
13. Donna Ruane Morrison and Mary Jo Coiro (1999). "Parental Conflict and Marital Disruption: Do Children Benefit When High-Conflict Marriages Are Dissolved?" *Journal of Marriage and the Family*, 61; 626 p.
14. Fridrik H. Jónsson, Urdur Njardvik, Gudlaug Ólafsdóttir, and Sigurdur J. Grétarsson (2000), "Parental Divorce: Long-term Effects on Mental Health, Family Relations, and Adult Sexual Behavior," *Scandinavian Journal of Psychology*, 41; 103 p.
15. Hetherington, E. M., Cox, M., and Cox, R. (1985). Long-term effects of divorce and remarriage on the adjustment of children. *Journal of the American Academy of Child Psychiatry*, 24(5); pp. 518-530.
16. Jane E. Miller and Diane Davis (1997). "Poverty History, Marital History, and Quality of Children's Home Environments," *Journal of Marriage and Family*, 59; pp. 996-1007.
17. Lisa Strohschein (2005). "Parental Divorce and Child Mental Health Trajectories," *Journal of Marriage and Family*, 67; 1286 p.
18. Paul R. Amato and Tamara D. Afifi (2006). "Feeling Caught Between Parents: Adult Children's Relations with Parents and Subjective Well-Being," *Journal of Marriage and Family* 68, no. 1; 231 p.

19. Robert J. Quinlan (2003). "Father Absence, Parental Care, and Female Reproductive Development," *Evolution and Human Behavior*, 24; pp. 376–390.

Козаченко Ирина Сергеевна

студентка группы ПОб–2–16–2.0д, III курс, направление подготовки «Начальное образование»

irren009@gmail.com

Научный руководитель

Шевцова Елена Михайловна

кандидат психологических наук, доцент кафедры общей, возрастной и педагогической психологии Института человека Киевского университета имени Бориса Гринченко

o.shevtsova@kubg.edu.ua

ПСИХОЛОГИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ СОЦИАЛИЗАЦИИ ДЕТЕЙ МЛАДШЕГО И СРЕДНЕГО ШКОЛЬНОГО ВОЗРАСТА ИЗ РАЗВЕДЕННЫХ СЕМЕЙ

Аннотация. В статье обозначены особенности родительно-детских отношений детей младшего и среднего школьного возраста вследствие развода родителей, проблемы и особенности их социализации в обществе. Определено, что, когда бы не произошло развода родителей, дети все равно трудно его переживают, часто впадая в депрессии, создавая и принимая участие в различных конфликтах и имеют психологические проблемы, мешающие их гармоничному становлению в социуме. Сделан анализ социальной сферы жизни взрослых людей, переживших развод родителей в младшем и среднем школьном возрасте. Указано важность непосредственного положительного влияния социума на детей из разведенных семей и их стремление к активному участию в жизни социума.

Ключевые слова: развод; разведенные семьи; социализация; дети младшего школьного возраста; дети среднего школьного возраста; подростки; дезадаптация; родительно-детские отношения.

Iryna S. Kozachenko

student of group PEb-2-16-2.0 , III course, speciality «Primary Education»

irren009@gmail.com

Scientific adviser

Olena M. Shevtsova

PhD in psychology, Associate Professor of General, Age and Educational psychology Department of Institute of Human Sciences of Borys Grinchenko Kyiv University

o.shevtsova@kubg.edu.ua

PSYCHOLOGICAL SPECIFICS OF SOCIALIZATION OF PRIMARY AND SECONDARY SCHOOL AGE CHILDREN IN DIVORCED FAMILIES

Summary. The article outlines the features of the parent-child relationship of children of primary and secondary school due to parental divorce, problems and peculiarities of their socialization in the society. It was determined that no matter when the divorce happens, this experience is difficult to them to survive in any age; they often fall into depression, create and participate in various conflicts and have psychological problems that hinder their harmonious formation in society. The analysis of social life of adult survivors of their parents' divorce in primary and secondary school age is made. Indicated the importance of the direct positive impact on society of children with divorced families and their desire to actively participate in the life of society.

Key words: divorce; divorced family; socialization; children of primary school age; children of secondary school age; teenagers; disadaptation; parent-child relationship.